

İlmihaller Bağlamında Kadının Kocasının İznine Bağlı İbadetleri ve Sosyo-Kültürel Arka Planı

Woman's Worships Subject to Her Husband's Permission and its Socio-Cultural Background in the context of Catechisms

ÖZET

Kur'an-ı Kerim'de yer alan ayetler ve Hz. Peygamber'in uygulamalarının özü itibarıyla, mevcut sosyo-kültürel şartlarda yapılabilecek olanın en iyisini yaparak ibkâ, ilgâ ve islah ilkelerinin işletilmesine dayandığı görülür. Söz konusu kadın olduğunda ise ibadetlerden muâmelât alanına kadar birçok radikal değişimden bahsetmek mümkündür. Sonraki dönemler açısından konunun müçtehitler tarafından toplumsal rolleri, aile içi dengeleri ve fitratı sarsmayacak şekilde dönemin algılarına göre yorumlandığı söylenebilir. Dinin anlaşılması ve yaşanmasına dair müçtehitlerin bireysel çabasının ürünü olan ilmihaller de yazıldığı dönemin kültürel algı ve anlayışları ile sosyo-ekonomik şartlarının ürünüdür. Ancak aynı konulara dair benzer hükümlerin tekrar edildiği ilmihallerdeki kadına dair bazı görüşlerin günümüzde yeniden düşünülmesine ihtiyaç bulunmaktadır. Bu çalışmada ilmihallerdeki kadın algısı, kadının kocasının iznine bağlı olarak yapabileceği ibadetler (farz namazlar için cemaate katılması, nafilâ namaz kılması, adak ve nafilâ orucu tutması, itikâfa girmesi, farz olan hac için yolculuğa çıkması ve ihrama girmesi, farz olan ilimleri öğrenmek için evden çıkması) bağlamında değerlendirilecektir. Mezhepler arası bir takım görüş farklılıklarına da yer verilerek hali hazırda gelinen noktada günümüz şartları ve imkanları açısından konuya dikkat çekilecektir. Kadın ve erkeğin aile ve toplumdaki rolleri bakımından değişen algılar, zikredilen konuların da yeniden ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Zira ilmihaller kısa, öz ve kolay bir biçimde dini bilgilerin ulaştırılması gibi bir amaca hizmet etmesi yönüyle halk dindarlığı açısından da hala önemlidir. Bu sebeple din ve dinin düzenlemeleri üzerine sağlıklı bir algı üretebilmek için kadına dair fıkhi hükümlerin arka planındaki zihniyet değişimini sağlayacak parametrelerin yeniden gözden geçirilmesine ihtiyaç bulunmaktadır. Çalışmada Kur'an ve sünnet açısından sunulan argümanlardan yola çıkarak bu algının doğru tespitini yapmak hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, Din, Kültür, İlmihal, Kadın, İbadet.

ABSTRACT

It is seen that the verses in the Qur'an and the practices of the Prophet are based on the operation of the principles of ibkâ, abolition and reform by doing the best that can be done in the current socio-cultural conditions. When it comes to women, it is possible to talk about many radical changes from worship to the field of treatment. In terms of the following periods, it can be said that the subject was interpreted by mujtahids according to the perceptions of the period in a way that would not disturb their social roles, family balances and nature. The catechisms, which are the product of the individual efforts of mujtahids to understand and live the religion, are also the product of the cultural perceptions and understandings and socio-economic conditions of the period in which they were written. However, there is a need to reconsider some of the views on women in the catechisms, in which similar provisions on the same issues are repeated. In this study, the perception of women in catechisms, the worship that a woman can do depending on her husband's permission (joining the congregation for obligatory prayers, performing supererogatory prayers, keeping vows and voluntary fasts, entering Itikaf, traveling for the obligatory pilgrimage and entering the ihram, to learn the obligatory sciences). will be evaluated in the context of leaving the house). By including some differences of opinion between the sects, attention will be drawn to the subject in terms of today's conditions and possibilities at the current point. Changing perceptions in terms of the roles of women and men in the family and society necessitate reconsidering the mentioned issues. Because catechisms are still important in terms of folk religiosity as they serve a purpose such as conveying religious information in a short, concise and easy way. For this reason, in order to produce a healthy perception on religion and its regulations, there is a need to reconsider the parameters that will provide the mentality change in the background of the legal provisions on women. In this study, it is aimed to determine the correct perception of this perception based on the arguments presented in terms of the Qur'an and the Sunnah.

Keywords: Fiqh, Religion, Culture, Catechism, Women, Worship

GİRİŞ

Din ile kültür arasındaki ilişkinin, felsefi ve dini bakımdan daha derin mülâhazalara ihtiyaç duyduğu, her din özelinde din kültür ilişkisinin boyutlarının değişebileceği ve o dine özgü olacağı bir ön kabul olarak benimsenmiştir. Ancak İslam dini özelinde düşünülecek olursa, İslam'ın, "kültür üreten veya kültürü şekillendiren din" niteliği taşıdığı rahatlıkla ifade edilebilir (Kılıç, 2015, 30-36). Din, peygamber tarafından tebliğ edilen ve akıl

Ümmühan ARK¹ 

How to Cite This Article

Ark, Ü. (2023). "İlmihaller Bağlamında Kadının Kocasının İznine Bağlı İbadetleri ve Sosyo-Kültürel Arka Planı" International Social Sciences Studies Journal, (e-ISSN:2587-1587) Vol:9, Issue:109; pp:6256-6267. DOI: <http://dx.doi.org/10.29228/sss.j.68951>

Arrival: 17 February 2023

Published: 28 March 2023

Social Sciences Studies Journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

¹ Dr. Öğr Üyesi, Bartın Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Bartın, Türkiye ORCID: 0000-0002-0414-6985

sahibi kimselerin özgür iradeleriyle tercih ettiği ilahi yasalardan oluşan değerler manzumesidir. Dolayısıyla dinin inanç boyutu kadar özel hayata ilişkin bireysel ve sosyal hayata yön veren kamusal bir boyutundan söz etmek mümkündür. Din bu şekilde tek tek bireylerin ve genel olarak toplumun şuurunda birliği hedefleyerek buna dair davranış kalıpları meydana getirir. Bu süreçte din ve dinin biçimlendirdiği kültür sınırları net bir biçimde ayırlamayacak derecede iç içe girmiştir. Ziya Gökalp'in ifadesiyle kültür, "Bir milletin dini, ahlaki, akli, estetik, lisani, iktisadi ve fenni hayatlarının ahenkli bir bütünüdür" (Gökalp, 1975, 27). Bir milletin yüzyıllar içerisinde oluşmuş birikimi ve hafızası olan kültür, aynı zamanda onu diğer toplumlardan ayıran; yeme-içme alışkanlıklarından giyim-kuşama, eğlence biçimlerinden sevgi, saygı gibi duyguları ifade etme biçimlerine ve inancın hayatta görünür kılınma şekillerine kadar hayatın tüm alanlarını kuşatır. Kültürün bir birimi olan din de bir bütün olarak insanın düşünce ve anlam dünyasını kuşatarak hayatın tüm alanlarına nüfuz etmeyi, bireylerin Yaratıcıyla, kendileriyle, diğerleriyle, toplumla ve devletle olan ilişkilerini düzenler. Dolayısıyla insan ve toplumu şekillendirme açısından din ve kültür ortak bir noktada buluşur. Kültür dini din de kültürü etkiler. Bu sebeple ikisi arasında karşılıklı bir ilişkiden söz etmek mümkündür. Din, kültürel öğeler vasıtasıyla ve onları şekillendirerek hayatta yaşanabilir ve gözlemlenebilir gerçeklik haline gelirken, kültürel algılar da dinin öngördüğü sınırlar içerisinde yaşama geçirilmesi konusunda belirleyicidir. Din, kültürün özel bir alanını oluşturduğu gibi onun dışına da taşar ve kültürü de etkisi altına alır. Dinin kültüre yönelmesi onun fonksiyonlarından birisidir. Din, vahyin ürünü iken kültür insan ürünüdür. İnsan üretimi olan kültür ile vahiy insan ve dolayısıyla toplum unsurunda birleşirler. Kültürü insan üretmekle beraber nihai olarak insanın potansiyelini veren Allah olduğuna göre vahiyle aynı kaynağa sahip olduğu düşünülebilir. Din, iniş amacına uygun olarak ilk önce kültürü kendi bildirimlerine uygun hale getirerek kültüre yerleşir ve gelenekselleşir. Gelenekselleşerek de nesilden nesile aktarılır. Kültürün dini bir karakter kazanmasının ardından dinin de hayatın her alanında kültüre sızması ve kültürün bir parçası haline gelmesi söz konusudur. Ancak bunlar toplumsal bir dönüşüm gerektirdiği için uzun bir süreçte gerçekleşir. Dinin dili başlangıçta zorunlu olarak indiği ortam ve kültürün kelimelerine dönüşse de onlara yeni ve farklı anlamlar da katar. Yani din ile kültür arasındaki etkileşim ve aktarım dil yoluyla olur (Sezen, 2015, 68-69). Din, bireysel ve toplumsal her alana nüfuz ederek ama onların yapısını bozmadan merkeze yerleşir, belirgin ve görünür hale gelir. Böylece din öz, kültür form olur. Zira bu durum gerçekleşmemişse din topluma mal olmamış demektir (Sezen, 70).

İslam söz konusu olduğunda vahiy Allah'ın, peygamber ise kültürün temsilcisi ve taşıyıcısıdır ve vahiy o kültüre aktarır. Dinin yaşanabilir olması için kültürle birleşmesi ve bütün haline gelmesi gerekir. Ancak kültür dinden daha genel bir kavram olsa da etki gücü bakımından din, kültür ve medeniyetten daha üst bir kavramdır. Zira tarih boyunca büyük medeniyetler büyük dinlerle özdeşleşmiştir (Sezen, 75-76). Kadının toplumdaki varlığı ve statüsü kültürlerde farklılıklar gösterirken din de bu statüyü belirleme konusunda en önemli referans kaynaklarından birisidir. Dolayısıyla dinin Kur'an söz konusu olduğunda belirli bir ortama nazil olduğu ve bu ortamın kültürel, coğrafi, sosyo-ekonomik şartlarını dikkate alarak muhatapların algı biçimlerini de bu doğrultuda şekillendirdiği bir gerçekliktir. Bu sebeple dinin -özelde fikhin- kültürel öğelerle ilgili kısmını tespit etmek birçok açıdan önemlidir. Söz konusu kadın olduğunda bu öğelerin daha belirgin hale geldiği görülecektir. Zira zorlu çöl şartlarının gerekli kıldığı eril güç, ataerkil yapıyı pekiştirmiş ve toplumun var oluşunun temel dinamiklerinden birisini teşkil etmiştir. Böyle bir gücün beraberinde getirdiği kadın algısı ayetlerde de zaman zaman zikredilmiştir. Bununla birlikte Kur'an'da ve Hz. Peygamber'in uygulamalarında var olan yapıyı değiştirmek için reform niteliğinde pek çok düzenleme mevcuttur. Fakat bu düzenlemelerin ruhunun anlaşılması ve Şâriin düzenlemelerindeki maksatların kavranması toplumsal algılarla da son derece bağlantılıdır. Nitekim sonraki düzenlemelerin Kur'an'ın kadına verdiği konumu ne derece koruduğu tartışmalıdır. Zira kadının ibadetleri de dahil olmak üzere tüm yaşamı, bazen onu dış dünyanın tehlikelerinden korumak bazen de onun fitnelerinden korunmak amacıyla devamlı surette tartışılıp karara bağlanacak bir alan görülmüştür (Aktaş, 1991, 241). Söz konusu alan özellikle de fıkıhta taabbüdü olarak bilinen ibadetler ise bu tartışma imkânı da neredeyse ortadan kalkar ve muhkem bir hal alır. Genel olarak İslam dünyasında muhafazakâr ve modern kimlik arasında kalan kadınlar ise, geleneksel ve kültürel algıların ürünü olarak kendilerine "sunulan" bu ikilemin arasında savrulmaktadır.

Bu çalışmada böyle bir algıyı yansıtan ve böyle bir algının yaygınlaşmasına sebep olan ilmi hallerdeki bazı konulara değinilecektir. Aşağıda sıralanacak başlıklarda fıkıhta var olan "kocasının ihtiyaçlarını karşılamak üzere var edilmiş kadın" algısı net bir biçimde gözlemlenmektedir. Sadece kadının nafile namaz ve oruçlara yönelimini erkeğin iznine ve ihtiyaçlarına bağlama arzusu bu algının bir uzantısıdır. Ancak kültürel algılardan arınmış dikkatli bir gözle bakılırsa Şâriin muradının dini hükümleri doğrudan bir cinsin ihtiyaçları üzerine inşa etmekten öte, her iki tarafın da birbirinin ilgi, arzu ve ihtiyaçlarını gözeterek bir kemal noktasında olduğu görülecektir. Kur'an temel prensipleri ve üstünlüğü takvaya hasretmesiyle, ontolojik bakımdan kadın ve erkeğin farklılıklarını bir rekabet değil denge unsuru olarak sunarak cahiliye anlayışını eleştirmiştir. Zira var oluş açısından kadın ya da erkek olarak dünyaya gelmek bir üstünlük ve ayrıcalık sebebi olamaz. Kişi ancak iman, ibadet ve ahlaka dair sorumluluklarının farkında olarak ve bunları yerine getirerek dünya hayatında iyi bir sonuç elde edebilecektir.

Kadının değerinin ve konumunun diğeri tarafından ve ona nispetle belirlendiği toplumlarda kadın ayartıcı ve fitne sebebi olarak ahlak dışı davranışların öznesi konumundadır. Kadının toplum için bir tehlike olarak görülmesi erkeğin zaafıyla ilgilidir. Kadın, erkek karşısında ne kadar yetkisiz hale gelir ve hareket alanı kısıtlanırsa o kadar kontrol edilmesi kolaylaşır ve erkek de kötülüğe itilmemiş olur. Diğer yandan kadın kolayca öfkelenip isyana sürüklendiğinden baskı ile denetlenmesi, güçlü ve akıl sahibi olan erkek tarafından kontrol altına alınması gerekir. Kendisine atfedilen kurgusal birtakım özellikleri sebebiyle kadının yetkisiz ve salahiyetsiz bırakılmasıyla vereceği zararlardan emin olmak mümkündür (Art, 1996, 53). Yine kadın kimliğini sadece ahlaki bir zaaf üzerinden tanımlama, kadının hayatı üzerinde keyfi düzenlemelerde bulunma hakkını da beraberinde getirir. Kadınların bir üst kontrol mekanizması altında olmaları gerektiği inancına sahip toplumlarda üstü kapalı bir biçimde kadın cinselliğinin aktif olduğu anlayışı hakimdir. Dolayısıyla toplumsal düzenin korunması kadının iffetine bu da ihtiyaçlarının karşılanmasına bağlıdır (İlkkaracan, 2004, 25). Bütün bir klasik fıkıh literatürünün erkeklerin kendi nefislerini kontrol etme ve cinsel dürtülerine karşı koyma konusundaki zaaflarına göre kurgulanmasına rağmen, kadınların “ayartıcı” ve “zayıf” bir varlık olarak vasıflandırılmaları da önemli bir çelişkidir. Devamlı surette bir iffetsizlik endişesi ve ihanet korkusuyla hareket edilerek kadınların ibadetler vesilesiyle dahi evden çıkmasına müsaade edilmemesi ve dar bir sosyal çevreye hapsedilmesi de bir tür algı yanılgısıdır (Durmuşoğlu, 2007, 80-82).

Fıkıhın tüm alanlarına sirayet etmiş bu anlayışların ürünü olan hükümler neredeyse tüm ilmihallerde benzer biçimlerde tekrar edilmiştir. Kur'an'ın temel prensiplerine ve ilahi mesajın bütünlüğüne ters düşmesine rağmen kişisel yorum ve içtihadı dayanan bu görüşler fıkıha dair muteber hükümler şeklinde var olmaya devam etmektedir. Pratik ve kolay anlaşılabilir olması sebebiyle halkın çok tercih ettiği bu eserler, aynı zamanda muhtevalarındaki tek taraflı hükümler ve mantık hataları sebebiyle bazı yanlış anlaşılmaların da kaynağı durumundadır (Kırbaçoğlu, 2002, 109-124). Çalışmamızda anakronik bir tavırdan uzak kalmaya ve bugünkü “kadın”, ve “erkek” rollerine yüklenen anlam ile “birey olma” ve “eş olma” rollerine yüklenen anlamların toplumsal ve kültürel kabullerle ilgisinin kurulması konusundaki lüzuma dikkat çekmeye çalışılacaktır.

Girişte sunulan din-kültür ilişkisine dair açıklamalardan yola çıkarak kültürde var olan problemleri kadın algısıyla Hz. Peygamber'in bir din tebliğcisi olarak mücadele süreci oldukça önemlidir. Fakat elbette bu değişikliklerin yapılması noktasında da kültürel kabuller dikkate alınmıştır. Bu sebeple sosyo-kültürel değişimler din ve kadın algısının, din ve kadın algısına dair değişimler de dini-içtihadı hükümlerin değişimini beraberinde getirmiştir. Burada probleme yol açan ise bu değişim ve algıların sağlıklı bir biçimde gözlemlenmeden benzer hükümlerin tekrar edilmesidir. Oysa dinin pek çok yorumundan sadece birisini ve belki asırlar öncesinin şartlarında verilen hükümleri bugünkü şartlarda devam ettirmek dinin evrenselliği açısından olumsuz farklı düşünce kalıplarının doğmasına sebep olmaktadır. Dolayısıyla burada amaç, kendi zamanı açısından pratik ve işlerliği olan görüşlerin çerçevesinde ulemanın yargılanmasından ziyade bu görüşlerin hala geçerli olduğundan hareketle yeni bir çabanın yadigarlanmasına karşı durmaktır. Bu algıların kültürel olması açısından makul karşılanması mümkün iken dini hükümler olarak görülmesi ciddi bir algı hatasıdır. Mesela Mehmet Zihni Efendi'nin Nimet-i İslam adlı kitabında erkeğin kadın üzerinde “terbiye edicilik” vasfı üzerinde durulmaktadır. “*Koca karısının uygun görmediği tavır ve sözünü terk ettirebilir, izni olmadıkça kadın kocasının malında tasarrufta bulunamaz. Koca karısını, temiz olduğu dönemlerde kadınlık muâmelesine zorlayabildiği gibi kendisi için süslenmeye hatta hayız, nifas ve cünüplükten temizlenmeye dahi zorlar. Koca karısını bunlar için uyurabileceği gibi namazı veya diğer farzları terk etmesi halinde de uyarır. Soğan veya sarımsak yemek, tütün içmek gibi kokusundan rahatsızlık duyduğu şeylerden uzak durmasını emredebilir*” (Zihni Efendi, 1971, 415). Aynı şekilde kadının efendisi olma vasfı sebebiyle erkek, onu anne babasını görmekten dahi men edebilir” (Zihni Efendi, 1971, 417). İlmihallerdeki genel anlayışı yansıtmaya sebebiyle yer verilen bu pasaj, kocanın aynı zamanda karısının bir terbiye edicisi, dini ameller konusunda uyarıcı ve zorlayıcısı olma vasfına vurgu yapmaktadır. Nitekim kadının var oluş amacı, kocasını memnun etme üzerinden temellendirilir ki bu yüzden kadın ibadetler alanı da dahil tüm yaşantısını buna göre dizayn etmekle memurdur.

Ancak bu anlayışın yani erkeğin kadın üzerindeki hakkına yapılan aşırı vurgunun arkasında muteber kabul edilen bazı hadis kaynaklarında yer alan hadis rivayetlerinin olduğu da görülür (Tuksal, 2016, 107-119). Mesela “İnkârları sebebiyle cehennemliklerin çoğunun kadınlar olduğunu gördüm” deyince Hz. Peygamber'e "Onlar Allah'ı mı inkâr ederler?" diye sorulur. Hz. Peygamber hayır onlar “Kocalarının hakkını inkâr ederler ...” (Buhârî, “İman”, 21) buyurur. Buhârî'nin hadise “İman” bölümünde yer vermesi dikkat çekicidir. Ebû Bekir İbnü'l-Arabî buradaki inkârın insanı dinden çıkararak inkarcılık değil, "kocaya nankörlük" anlamında olduğunu ifade eder. Yine o, Hz. Peygamber'in “*Sayet birinin birisine secde etmesini emrederdim olsaydım kadının kocasına secde etmesini emrederdim*” (Ebu Dâvûd, “Nikâh”, 40) hadisiyle ilişkilendirilerek her ne kadar kadının kocasına karşı gelmesi, Allah'a isyan gibi değerlendirilmiş ve inkâr kavramı kullanılmışsa da bunun- dinden çıkma anlamına gelmeyeceğini belirtir (İbn Hacer, 1996, 1/104).

Kadınların “cehennemlik” olduklarına dair rivayetler, “büyük günah” işlemeleri, uğursuzlukları ve “fitne sebebi” olmaları gibi söylemlerle birleştirilmiş ve sayıca artış göstermiştir (Tuksal, 119-123). Ancak Hz. Peygamber dönemi uygulamalarına bakıldığında mesela bayram namazlarına, sonrasında yapılan dua ve buluşmalara kadınların da katılması konusunda onun ısrarlı tutumuna dair birçok hadis rivayeti bulunmaktadır. Hatta bu rivayetlerde bayrama çıkacak elbisesi olmadığını söyleyenlere, arkadaşlarından ödünç alarak katılmasını tavsiye ederken hayızlı olanların namaz sonrasında duaya iştirak etmek için hazır bulunmalarını ister (Buhârî, “İydeyn” 15; Müslim, “Salâtu’l-iydeyn” 1). Söz konusu rivayetler kadınların dini ve sosyal yönden gelişmesini, Müslümanların birlik ve beraberliğini pekiştirmeyi arzuladığının bir kanıtıdır. Hz. Peygamber’in vefatından sonra durumun ne kadar değiştiğini ifade etmek için, Abdullah b. Ömer’in Hz. Peygamber hayattayken vahiy inmesinden ve azarlanmaktan korkarak eşlerine kötü davranmadıklarını, ancak Hazreti Peygamber’in vefatından sonra dilediği gibi konuşup davranmaya başladıklarını (Buhârî, “Nikâh”, 81) itiraf etmesi yeterlidir. Tarih boyunca kadının toplumsallaşmasına yönelik kısıtlamaların gelenek ve kültür ile bağlantılı olduğu ve bunu sağlayacak malzemenin kesin olmayan bir takım delil ve yorumlar vasıtasıyla üretildiği bir gerçektir (Kırbaçoğlu, 2010, 270; Aydın, 24, 86). Çalışmaya konu olan kadının kocasının iznine bağlı ibadetlerinde de benzer anlayışları görmek mümkündür. Şimdi sırayla bu başlıklara yer verilecektir.

Kadının Kocasının İzni Olmadan Nafile Namaz Kılmaması ve Nafile Oruç Tutamaması

İlmihallerin nafile oruç ile ilgili bölümlerinde kadının kocasının izni olmaksızın nafile oruç tutmasının mekruh olduğu hükmüne yer verilir (Akseki, 1969, 204). Kadın kocasından izinsiz bu oruca niyetlenmişse kocası dilerse bu orucu bozdurabilir. Kadın bozduğu bu orucu sonradan yine kocasının izin verdiği veya onun yanında bulunmadığı bir zamanda kaza eder. Çünkü kocanın karısı üzerindeki cinsel hakları nafile oruçtan önce gelir. Nitekim Hz. Peygamber’in “*Bir kadın için, kocası yanındayken ondan izinsiz nafile oruç tutması ... helal değildir*” (Buhârî, “Nikah”, 86; Ebu Davud, “Savm”, 73) hadisi ile desteklenir. Ancak kocanın hastalığı, oruçlu olması ya da hac ve umre için ihramlı bulunması gibi hallerde karısına yaklaşması söz konusu olmayacağından kadın izin almadan nafile oruç tutabilir ve koca onu bundan men edemez (Bilmen, 1986, 254). Bazı ilmihallerde kadının kocasından izinsiz veya onun rızasını almadan oruç tutmasının haram olduğu ifade edilirken (Keskin, 2012, 711), Caferi fikhî açısından da kadının kocanın haklarını zâyi edecekse farz olan ihtiyat gereği nafile oruç tutmaması gerektiği söylenmiştir (Keskin, 2012, 297).

Mezhepler açısından bakılacak olursa, Hanefî mezhebine göre kadının aile içinde yerine getirmesi gereken görevlerinin aksaması sebebiyle kocasından izinsiz nafile oruç tutması tahrimen mekruh kabul edilmiştir. Şafii ve Maliki mezhebine göre kocasından izinsiz veya -açıkça izni olmaksızın- razı olacağına dair bilgisi yoksa kadının oruç tutmasını haram sayarken, kocanın bulunmaması, ihramlı veya itikâfta bulunması gibi durumlarda izinsiz tutabileceğine hükmederler. Hanbelî mezhebine göre ise ihram, hastalık gibi birleşmelerine engel bir hal varsa bile kadının kocasından izinsiz oruç tutması caiz olmaz (Akyüz, 1995, 2/394).

Hz. Peygamber’in aile hayatında eşlerine saygı gösterdiği, haklarına riayet edip hatta gece ibadetleri konusunda eşlerinden izin isteme inceliği gösterdiğine dair birçok rivayet bulunmaktadır (Karaman, 2003, 2/554). Hz. Ayşe’nin rivayetine göre kendisi geceleyin Hz. Peygamber’in kibleyle arasında uyurken Hz. Peygamber namaz kılar sonra onu da vitir namazı için uyandırır (Buhârî, “Salât” 103; Müslim, “Salât”, 51; Ebu Dâvûd, “Salât”, 112). Bir başka rivayet ise hem karı hem koca için her iki tarafın da sorumluluğundan bahsetmektedir: “Allah’ın rahmeti, gecenin bir bölümünde namaz için uyanıp eşini de uyandıran ve kalkmak istemediğinde yüzüne su serpen kimsenin üzerine olsun!” (Müslim, “Salâtü’l-Müsafirîn”, 27). Rivayet hem kadın hem erkek içindir. Böylece eşlerden her biri diğerinin vesilesiyle Allah’ın rızasını kazanmaya teşvik edilmiş olur ki “Her kim geceleyin uyanır, eşini de uyandırır da iki rekât namaz kılarlarsa, Allah’ı çok zikreden erkekler ile kadınlar zümresine kaydedilir” (Ebu Dâvûd, “Tatavvu”, 18) hadisi bu durumun ayırım yapmaksızın her iki taraf için de faziletine dikkat çeker.

Bu noktada ilmihallere ve onlara yön veren mezhep imamlarının görüşlerine bakıldığında değerlendirmenin sadece erkek üzerinden yapılması ve sadece kadının ibadet etmek istediği hallerde erkeğin iznine tabi olması şaşırtıcıdır. Elbette kültürel öğelerin bu tür yorumlarda etkisi belirgin bir biçimde göze çarpmaktadır. Ancak Hz. Peygamber’in karılarının haklarını ihmal eden erkekler ile ilgili ciddi uyarıları mevcuttur. Bu sebeple sadece kadının aile içindeki eş olma görevlerine vurgu yapılarak konunun temellendirilmesi tek taraflı bir anlayışın göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim bütün seneyi oruçlu ve Kur’an okuyarak geçiren Abdullah b. Amr b. As’a, Hz. Peygamber her aydan üç gün oruç tutmasının ve ayda bir Kur’an’ı tamamlamasının yeterli olduğunu söyleyerek “hanımının senin üzerinde hakkı vardır...” (Buhârî, “Nikah”, 1; Müslim, “Sıyam”, 182-181) hatırlatması bunlardan birisidir.

Bir başka rivayet ise Hz. Peygamber’e bir grup erkeğin gelmesi ve ona evdeki ibadetinden sorduktan sonra bu hususları onun zaten Peygamber olması münasebetiyle kendileri için az bularak aldıkları kararlar ile ilgilidir. İçlerinden birisi “tüm hayatı boyunca her gece namaz kılmaya” diğeri “tüm hayatı boyunca her gün oruçlu olmaya”

üçüncüsü de “hayatı boyunca kadınlara hiç dokunmamaya” söz vermiş bunu duyan Hz. Peygamber onlara, ““Andolsun ki ben Allah’a hepinizden daha çok saygılıyım. Durum böyleyken bazen oruç tutarım, bazen tutmam, gecenin bir kısmında namaz kılar, bir kısmında uyurum, kadınlarla da evlenirim. Kim benim sünnetimden yüz çevirse benden değildir” (Buhârî, “Nikah”, 1; Müslim, “Nikah”, 5) Ebu'd-Derdâ ile ilgili de benzer rivayetler vardır (Buhârî, “Savm”, 51; Tirmizî, “Zühd”, 64). Dolayısıyla Hz. Peygamber her anlamda her iki tarafın da birbirinin hakkını gözetmeyi, birbirine olan sorumluluklarını saygı çerçevesinde, medenice ve nezaketle yerine getirmeyi öğütlemiştir. Eş olma ve aile birliğini koruma görevleri her iki tarafın gayretiyle gerçekleşecektir. Nitekim Hz. Peygamber’in kocalarını ihmal etme pahasına kendisini ibadete adayan kadınlara da benzer ikazlarının olduğu bilinmektedir. Safvân b. Muattâl'in hanımı, yanında Safvân'da bulunduğu halde Hz. Peygamber’e gelmiş ve kocasının namaz kıldığında kendisini dövdüğünü, oruç tuttuğunda bozdurduğunu, tan yeri ağarana kadar da sabah namazını kılmasını engellediğini haber vermişti. Hz. Peygamber hanımının bu söylediklerini Safvân'a sorunca o, karısının bir rekâta uzun iki sure okuduğunu, devamlı oruç tutması sebebiyle kendisini ihmal ettiğini söyleyince bunun üzerine Hz. Peygamber kadının kocasının izni olmadan (nafîle) oruç tutamayacağını ifade etmiştir (Ebu Dâvûd, “Savm”, 74). Cumhur da bu ve benzeri rivayetlerden yola çıkarak bu türlü oruç tutmanın kadına haram olduğu görüşünü benimsemiştir (Buhârî, “Nikah”, 84, 86; Müslim, “Zekât”, 84; Tirmizî, “Savm”, 65).

“Kocalarının karıları üzerinde belli hakları olduğu gibi kadınların da kocaları üzerinde belli hakları vardır” (Bakara, 2/228) ayeti gereği kadınların da kocalarına nafîle oruç için izin verme, ya da vermeme hakkından söz edilebilir. Fakat bu istekler konusunda kadınların erkeklerden farklılığı sebebiyle onlara böyle bir hak verilmemiş olabilir (İsfehânî, 2018, 1/210). Yukarıda zikredilen örnekte olduğu gibi Hz. Peygamber her konuda kadınların ihtiyaçlarının gözetilmesini istemiş ve bu konuda kocalarını uyarmıştır. Nitekim Hz. Peygamber’in hanımlarına karşı olan tutum ve davranışları ile eşlerden her iki tarafın diğerinin ilgi ve ihtiyaçlarını gözetmeye dair rivayetleri itidal ile dikkate alındığında özellikle günümüz şartlarında bu hükümlerin tek taraflı olarak ele alınmasının sakıncaları daha iyi anlaşılacaktır. Kaldı ki mevcut şartlarda Hz. Peygamber’in erkeğin ilgi ve ihtiyaçlarına yönelik rivayetleri daha baskın olduğu gözlemlense bile bu durumun mevcut sosyo-kültürel şartlarla ve kadın algısıyla da ilgili olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Bu durumun bir sonucu olarak resmi dini anlayışın bir göstergesi olan Diyanet İslam İlmihalinde, “Kadınların aile ve toplum içerisindeki statüleriyle ilgili oluşan anlayış doğrultusunda, kadının kocasından izinsiz nafîle oruç tutmasının hoş karşılanmayacağı yönünde görüşler ileri sürülmüştür. Bu gibi anlayışların günümüz aile ve sosyal ilişkileri açısından uygun olmadığı açıktır” (Karaman, 1/390) ifadesi isabetli bir biçimde yer almaktadır.

Kadının Kocasından İzinsiz İtikafa Girememesi

İlmihallerde kocanın iznine bağlanan bir başka ibadet kadının itikâfa girmesidir. Öyle ki kadının bunu önceden nezretmiş olması da hükmü değiştirmez. Şayet kocanın bu konuda izni yoksa kadın, nezretmiş olduğu itikâfi ancak kocasından ayrıldıktan sonra kaza eder. Ancak koca itikâf için karısına böyle bir izin verirse artık bundan dönemez ve onu engellemesi doğru olmaz (Bilmen, Büyük İslam İlmihali, 307). Bazı ilmihallerde ise izinsiz adaması sebebiyle kocanın karısını itikâfa girmekten engelleme hakkının olacağı ifade edilir (Yavuz, 2020, 250). Mehmet Zihni Efendi de Nimet-i İslam’da, “kadının itikâf nezrinde bulunması sahih ise de yerine getirmek için kocanın izine ihtiyaç vardır” demektedir. Kadının izin almaksızın itikâfi nezretmesi durumunda kocası bundan onu menedebilir. Ya da karısına bir ay itikâfa izin veren koca, kadının bunu aralıksız yapmak istemesi durumunda aralıklı olarak/bölerek bunu yapmasını emredebilir (M. Zihni Efendi, 310-311). Yine kadının itikafa girmesi erkeğin haklarının çiğnenmesine sebep olacaksa kadının itikafa giremeyeceği ifade edilmiştir (Keskin, 302). Hanefî, Maliki, Hanbeli mezheplerinde kocadan izin alma itikâfın sahih olma şartları arasında yer alır ve kadın şayet kocasının izni ve rızasını almadan itikâfa girdiyse bu itikâf sahih olmaz. Şafii mezhebinde ise izin sıhhat şartlarından değildir ve kadın eğer kocasının izni ve rızasını almadıysa itikâfi girmişse de günahkâr olur (Cezîrî, 1939, 1/55; Kurtubî, 1991, 1/224; Kâsânî, 1974, 2/114-117; Serahsî, 1324, 3/123; Akyüz, 2/440). Ayrıca Hanefî mezhebine göre kadınların evleri dışında mescitte itikâfa girmeleri de mekruhtur (İbn Âbidîn, 1984, 2/441; Zuhaylî, 1991), 3/217). Şafii mezhebine göre ise, kadının evinde itikâfa girmesi caiz değildir. Eğer caiz olsaydı, Hz. Peygamber’in hanımları bir defa da olsa caiz olduğunu göstermek için evlerinde itikâfa girerlerdi. Kadınlar mescitte itikâfa girdiğinde önlerine perde çekilmesi müstehâbtır. Çünkü mescide erkekler gelir gider. Bu, erkek ve kadınların birbirlerini görmemeleri içindir. Cumhura göre evde itikâf caiz olmayıp sadece Hanefilere göre kadınlar için caizdir. Kadın kocasından izin alarak mescitte itikâf yapar. Zira Hz. Peygamber’in eşlerinin mescitte itikâfa girdikleri rivayet edilmiştir (Zuhaylî, 3/220; Müslim, “İtikâf”, 6).

Hadis kaynakları Hz. Peygamber’in Medine’ye hicretten sonra her yıl Ramazan ayının son on gününde itikâfa çekildiğini, hanımlarının da genelde onunla birlikte itikâf yaptığını nakleder (Müslim, “İtikâf”, 5). İtikâf ibadetine Hz. Peygamber kadar hanımları ve ashâbı da önem vermiş hatta Hz. Peygamber’in vefatından sonra hanımları itikâf geleneğini sürdürmüşlerdi (Ebû Dâvûd, “Sıyâm”, 77). Rivayete göre Hz. Peygamber itikâfa girdiğinde Hz.

Aişe de itikâf için izin istedi. Hz. Peygamber ona izin verdi ve mescidin içinde ona bir çadır kuruldu. Bunu işiten Hz. Hafsa da itikâfa girdi ve onun için de bir çadır kuruldu. Arkasından Hz. Zeynep de aynıını yaptı. Sabahleyin Hz. Peygamber hücrelerinden çıkınca dört çadır kurulduğunu görünce ne olduğunu sorduğunda durum kendisine haber verildi. Bunun üzerine Hz. Peygamber "Onları bu davranışa yönelten Allah'ın rızasını kazanma düşüncesi değildir" diyerek çadırların kaldırılmasını emretti ve kendisi de Ramazan itikâfını terk etti" (Buhârî, "İtikâf" 1,14; Müslim, "İtikâf" 5; Tirmizî, "Savm" 71). Eşlerinin itikâfa girmek için birbirleriyle rekabet etmeleri Hz. Peygamber'i böyle davranmaya sevk etmiştir. Çünkü rekabetin mescide ve itikâf gibi Allah'a yaklaşma vesilesi olan bir ibadete taşınmasını hoş karşılamamıştır. Zira itikâf boyunca bir çadıra sığınmanın amacı kişinin ibadetler vesilesiyle yoğunlaşması ve arınmasıdır. Zikredilen hadisin, kadının kocasından izin almadıkça itikâf yapamayacağına, izinsiz olarak itikâf yaparsa kocanın, karısını itikâftan çıkarabileceğine ve izin verse dahi izninden dönüp hanımını itikâfi bırakırma hakkına sahip olduğuna işaret ettiği söylenmiştir (İbn Hacer,4/117). Bunun bir sonucu olarak tüm ilmiyelerde benzer yaklaşımlar görülmektedir. Oysa ki Hz. Aişe'den aktarılan bir başka rivayete göre Hz. Peygamber'in eşlerinden birisi, özür haliyle Hz. Peygamber ile birlikte itikâfa girmiş, öyle ki onun elbisesinde kan ve sarı leke görüldüğü halde namaz kılmaya devam etmiş ve kanın artması sebebiyle altına leğen koyduğu olmuştur" (Buhârî, "Hayız", 10, "İtikâf", 10; Ebu Dâvud, "Savm"; 81; İbn Hacer, 2/79). Halbuki rivayetlere bakıldığında genel olarak Ramazan'ın son günü Hz. Peygamber'in izniyle eşlerinin onunla birlikte ve mescitte itikâfa girmeye müsaade ettiği hatta Ramazan geceleri eşlerini de ibadet için uyandırarak ibadete teşvik ettiği görülmektedir. Daha sonra onu bundan men eden olayın rekabet gibi bir boyuta taşınmasıdır. Ayrıca eşlerinin onun vefatından sonra bu sünneti devam ettirdiklerine dair rivayetler de önemlidir. Dolayısıyla kadının itikâfa girme istekleri de tabiidir. Fakat bu durumda kadının erkeğin iznine tabi olmasına, izin almadığında günahkâr olmasına ve hatta erkeğin kadına ibadetini bozurma hakkına sahip olmasına hemen tüm ilmiyelerde yer verilmesine rağmen, erkeğin itikâfa gireceği zaman karısının rızasını almasına, ihtiyaçlarını gidermesine ve onu hoşnut edecek bir biçimde bunu yapmasına dair bir cümleye rastlamak zordur. Fakat Hz. Peygamber'in genel tutumu güzel işlere her zaman eşlerini de teşvik etmek veya en azından onların da memnun olacağı şekilde bunları yapmaktır. Nitekim bir peygamber olmasına rağmen eşlerini ve eş olmaya dair görevlerini ihmal etmemiş daima onların hakkını gözetmiştir.

Kadının Kocasını Yanında Olmadan Hac İbadeti İçin Yolculuğa Çıkamaması ve Kocasının İzni Olmadan İhrama Girememesi

Ömer Nasuhi Bilmen İlmihaline göre, hac için en az on sekiz saatlik bir yolculukta bulunacak kadının yanında kocası veya mahremi olan bir erkek bulunmalıdır. Kendisine refakat edecek böyle bir kimse bulunmayan bir kadının hac etmesi farz değilken mahremi bulunan kadını ise kocasının engellemesi caiz değildir. Çünkü böyle bir farzı yerine getirmek, kocasının hakkından mukaddemdir. Genç bir kadının süt kardeşiyle veya damadıyla yalnız başına hacca gitmesi fitne sebebiyle sonraki dönem fakihler tarafından câiz görülmemiştir. Yine boşanmış veya kocası ölmüş kadın, iddetini tamamlamadan hacca gidemez. Hatta yola çıktıktan sonra Mekke'ye en az on sekiz saat uzaklıktayken kocası ölür veya boşarsa yine iddet beklemesi gerekir (Bilmen, 379). Ancak İbn Hazm'a göre, kocası ölen veya boşanan kadın, istediği yerde iddet bekleyebildiği gibi bu zaman zarfında yolculuk yapabilir ve hacca gidebilir. Bu konuda İbn Hazm İbn Abbas'ın iddet ayetiyle ilgili "Allah, iddet bekler demiş olsa da evinde bekler dememiştir" sözlerini delil alır (İbn Hazm, 10/73). Ayrıca sefer ve ikamet hallerinde kadın, kocasının niyetine göre mukim veya misafir olur (Bilmen, 159).

Hanefi mezhebine göre hac yolculuğu ile diğer yolculuklar arasında bir fark olmaksızın doksana km ve daha uzak mesafedeki genç veya yaşlı kadının yanında kocası veya mahremi bulunmadıkça hacca gitmesi farz değildir. Yanında mahremi bulunan kadını Hanefi mezhebine göre koca farz olan hac konusunda engelleyemezken (Şeybânî, 1990, 2/427-428) Şafii mezhebine göre engelleyebilir. Ancak izinsiz gitmişse haccı sahihtir. Çünkü yanında koca veya mahremi olması haccın sıhhat değil eda şartlarındandır. Şafii mezhebine göre farz olan hacca gidecek kadın, güvenilir üç veya daha fazla kadın topluluğuyla hacca gidebilirken, nafîle hacca gidecek kadının yanında kocasının veya mahreminin bulunması şarttır (Gönenç, 333). Maliki mezhebine göre kadın, kocası, mahremi veya güvenilir kadınlar topluluğuyla herhangi bir mesafe söz konusu olmadan hac yapabilir. Yanında mahremi olmadan kadının hacca gidebileceğini savunanlar, Hz. Ömer'in yanlarında Hz. Osman ve Abdurrahman b. Avf'ı göndererek Hz. Peygamber'in hanımlarının hac yapmasına izin vermesini delil göstermektedirler (Buhârî, "Cezâu's-sayd", 39). Olayın Hz. Ömer, Hz. Osman, Abdurrahman b. Avf ve Hz. Peygamber'in eşlerinin muvafakatiyle gerçekleşmesi delilin kuvveti açısından önemlidir. Hanbeli mezhebi kadının uzaklık söz konusu olmadan hacca gidebilmesi için koca veya mahremi bulunmasını şart koşar. Ahmed b. Hanbel kadının hac yükümlülüğünü getirecek kadar zengin olsa bile yanında mahremi yoksa kendisine haccın farz olmayacağını söyler (İbn Kudâme, 1968, 3/228-229). Ayrıca kocasının emir ve idaresinde olması sebebiyle kadının yolculuğu da erkeğin iznine ve niyetine bağlanmış, doksana km. aşıldığı halde kocanın niyetini hala belirtmemesi durumunda kadının artık kendiliğinden seferilik hükümlerine uyacağı söylenmiştir (Akyüz, 1/402). Aynı şekilde Ebu Hanife ve İmam Muhammed'e göre kadın

hacda kocasının izni olmaksızın ihrama da giremez. Hatta girmişse kocasının onu ihramdan çıkarması caizdir (Sağirci, 2009, 452, 457). Şafii mezhebinde ise kocanın izin vermemesi halinde kadının ihramdan çıkmasının vacip olduğu ifade edilir (Hin, 2010, 2/14). Burada kadının ihramdan çıkması, hacdan menedilen kişinin ihramdan çıkması gibi olup kadının kurbanını keserek saçını kısaltarak ihramdan çıkar. Fakat daha sonra hac yapmak kadına vaciptir (Hin, 2/49).

Bu konuda Diyanet İlmihalinde yapılan çok yönlü değerlendirmeler önemlidir. Mezheplerde zikredilen görüşlere bakarak genel kanaatin, bizzat kendilerinin yasaklığı münasebetiyle değil, olası bir takım olumsuz durumları önlemek gayesiyle getirilen tek başına seyahat yasağının belirli ihtiyaç ve mazeretlerin ortaya çıkması veya zikredilen sakıncaların bulunmaması halinde caiz görülebileceği yönündedir. Nitekim yol emniyetinin bulunması veya kadınların ayrı bir kafile teşkil etmesi halinde kadının mahremi bulunmaksızın yolculuk etmesinin caiz görülmesi bu anlayışa dayanır. Diğer yandan bu sakıncaların ortadan kalktığına dair objektif tespitler ölçü alınmalıdır. Fakihlerin koydukları kuralların nihai gayesi kadını korumaktır. Zira söz konusu yolculuktan maksat, seferilik ruhsatlarını sağlayacak mesafedir ki bu, dönemin şartlarında üç günlük yolculuktur. Yolculuğun süresi ve hayvan sırtında olması sebebiyle meşakkati, bölgenin iklim ve çöl şartları düşünüldüğünde can güvenliği, yol emniyeti gibi hususlar yanında bir takım kötü zan ve dedikodulara da yol açabileceği veya kadının kişiliğini, iffet ve onurunu rencide edebilecek uygunsuz bir durumla karşılaşabileceği endişeleri olduğu açıktır. Bu noktadan hareketle Hanefi ve Hanbeli mezheplerinde yanında bir mahremi bulunmayan kadına hacın vacip olmadığı hükmü benimsenirken Mâlikî ve Şâfiîler, kadınların topluluk halindeyken güvenli bir yolculuğun mümkün olduğunu ve mahremsiz hacca gidilebileceği görüşünü savunmuşlardır. Adî b. Hâtîm'den nakledilen rivayete göre, Hz. Peygamber'e gelip fakirlikten ve yol güvenliğinden şikâyet eden sahabeye Hz. Peygamber, deve üstünde (mahfe içerisinde) bir kadın, kimsenin himayesi olmadan Hire'den yola çıkıp Kâbe'yi tavaf edeceği" zamanlardan söz etmiştir. Adî b. Hâtîm kendi dönemini işaret ederek "İşte (şimdi) bu kadın hiç kimsenin koruması olmadan Hire'den yola çıkıp Kâbe'yi tavaf etmektedir" (Ahmed b. Hanbel, Müsned, 30/196) der. Hadisin diğer bir rivayetinde ise Hz. Peygamber'in sözü üzerine Adî'nin "Tay kabilesinin eşkıyaları nerede olacak acaba?" diye içinden geçirdiği söylenmektedir (Buhârî, "Menâkıb", 107). Dolayısıyla dönemin şartları açısından yol kesicilik ve yol güvenliğini tehdit edecek unsurlardan bahsetmek mümkündür. Bu sebeple Hz. Peygamber'den kadının tek başına yolculuktan men edilmesiyle ilgili rivayetler bu şartlarla bağlantılı düşünülmelidir. Ancak bu şartlarda dahi Hz. Peygamber'in bir kadının Yemen'den Şam'a kadar tek başına güven içinde seyahat edebilmesini ahlaki bir hedef olarak göstermesi oldukça önemlidir. Tedbir ve koruma mahiyeti taşıyan bütün önlemlerin ötesinde Müslüman toplumların kadının tek başına güven içinde yolculuk yapmasını sağlayacak gayreti göstermeleri de bir zorunluluktur. Dolayısıyla dinin nihai hükmünün kadının seyahat özgürlüğünü kısıtlamak değil güven ve huzur içinde yolculuk edebilmesi için gerekli şartların oluşmasını sağlamak ve bu şartlar oluşuncaya dek bir refakatçi vesilesiyle onu korumaktır (Karaman, 2/321). Ancak bu şartları oluşturmak yerine halen ilmihallerde kadının yanında kocası ve mahremi bulunmaksızın yolculuğa çıkması büyük günahlar arasında sayılmaktadır (Sağirci, 896).

Hz. Peygamber'den "Allah'a ve ahiret gününe inanan bir kadının gece ve gündüz süren bir mesafeye mahremi olmaksızın gitmesi helâl değildir" (Buhârî, "Salât", 4; Müslim "Hacc", 419; Ebû Dâvûd, "Cihad", 103; Tirmizî, "Radâ", 15) şeklinde rivayet edilen bu ve benzer hadisleri müçtehitler yol güvenliği açısından değerlendirerek kendi dönemlerinin anlayışına uygun kriterlere göre hükümler vermiştir. Nitekim İbn Sîrîn ve Evzâî kadının hac ile yükümlü olmasını, yanında mahreminin olmasına değil yol güvenliğinin bulunmasına bağlar (Nevevî, 1972, 9/104). Çağdaş ulemeden Yusuf el-Karadâvî de kadınların yolculuk yapmalarına dair yasağın, dönemin yolculuk imkân ve araçlarıyla ilgili olabileceğini belirterek günümüzde şartların değiştiğini, seyahat imkân ve araçlarının kadının tek başına güvenlik ve emniyet içinde yolculuk yapabileceği hale geldiğini ifade etmiştir (Karadâvî, 2009, 249; Sofuoğlu, 1999, 451).

Kadının Kocasının İzni Olmadan Camiye veya İlim Meclisine Gidememesi

Tarih boyunca çok tartışılan konulardan birisi kadınların ibadet etmek veya ilim öğrenmek için evden çıkmalarıdır. İlim tahsil etmenin erkek-kadın her Müslüman için bir vazife oluşuna ve mükellef olduğu dinî vecibeleri yerine getirecek, helâli haramdan ayıracak miktarda bilgi sahibi olmasının farziyyetine yer verdikten sonra Müslüman kadınların dini meseleleri kocaları ve mahremlerine sorarak veya kocalarından izin almak suretiyle ara sıra bir ilim meclisine giderek öğrenebileceğinden bahseder. Fakat kocalarının izni olmadıkça bir ilim meclisine gidemezler. Şayet kocası öğrenmek istediği bu meseleyi cevaplar veya öğrenip kendisine bildirebilirse maksat hasıl olur. Aksi takdirde kadın dini ölçülere uygun bir biçimde gidip o meseleyi ehlinde öğrenmek yetkisine sahiptir (Bilmen, 406-407). Nimet-i İslam'da ise yukarıdakine benzer biçimde kocanın kendisinin öğrenmediği durumlarda dini meseleleri öğrenmek için karısının ilim meclisine gitmesine bazen izin verebileceği hatta kocanın fetva sormaktan

çekinmesi gibi bir durumda kadının ihtiyaç duyduğu cevabı öğrenmek için ilim meclisine izinsiz gitmesinin câiz olacağı belirtilmiştir (M. Zihni Efendi, 417).

Aynı şekilde kadınların namaz kılmak için evden çıkmaları da uygun görülmemiş ve devamında, “kadınlar cemaate katılmaz, cuma ve bayram namazlarını kılmak veya vaaz dinlemek için bile olsa genç veya yaşlı, gece veya gündüz farketmeksizin mekruhtur. Kadının ihtiyaç duyduğu dini meseleyi, kocası bilmiyorsa ehliinden öğrenip karısına söyler. (M. Zihni Efendi,155) Erkeklerin namazlarını fesada uğratan, huzurunu bozan kadınlar şüphesiz bundan dolayı günahkâr olmuştur. Allah'ın azabına lâyık olacaklardır. Bununla birlikte böyle fesada sebebiyet vermekten kaçınılmalı, İslâm terbiyesine uygun hareket etmelidir. Ancak yaşlı kadınlar, mescitlerde kendilerine ayrılacak yerden öteye geçmemelidir. Ve bekledikleri sevap, kazanacakları günaha tekâbüle edemez. Zaten kadınların cemaate devam etmeleri mekruhtur. Kadınların mescitleri, evleridir. Hadiste "Kadınların namazlarının en faziletlisi, evlerinde kıldıkları namazlardır" (Ahmet b. Hanbel, 6/301) buyrulmuştur. Kadınların namazlarıyla evlerini nurlandırması, kendileri için pek büyük bir kazançtır. Yine bir hadiste "Bulduğunuz yerleri namaz ve Kur'an ile nurlandırınız" (Suyûtî, 1990, 2/556) buyrulmuştur” (Bilmen, 148) denilerek kadının evinden zikredilen sebeplerle çıkması hoş görülmemiş ve evinde yaptığı ibadetler övülmüştür. 17. yüzyıla ait bir başka ilmihalde ise İmam Şafîî'nin görüşlerine yer verilerek kocasının izni olmadan çıkılan yolculukta, kadının âsi olması sebebiyle seferilik ruhsatlarından faydalanamayacağı ifade edilmektedir. Bu durumda kadın namazlarını kısaltamayacağı gibi oruçlarını da kazaya bırakamaz (Anonim, 2017, 124).

“(Ey Peygamber hanımları!) Evlerinizde vakarınızla oturun, eski cahiliye döneminde olduğu gibi erkeklerin dikkatini çekecek bir şekilde sokağa çıkmayın...” (Ahzab 33/33) ayeti de kadınların her türlü sosyal ortamdan uzaklaşması için bir delil olarak sunulmuştur. Ancak ayetin bir önceki ayetle bağlantısı düşünülerek Hz. Peygamber'in hanımlarına hitap ettiği anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber'in odalarının mescide açıldığı ve kapı yerine perdenin kullanıldığı bir ortamda, iklim şartları sebebiyle evlerinde daha rahat giyinen Peygamber hanımlarına yapılan bir ikazdır. Bu ifadelerden hiçbir şekilde dışarı çıkmamaları gibi bir tutum anlaşılmalıdır. Ancak Kurtubî ve İbn Kesîr gibi müfessirler ayetteki hitabın sadece Peygamber hanımlarını değil, tüm Müslüman kadınları kapsadığını ileri sürmüş ve tüm Müslüman kadınların zaruri haller haricinde dışarı çıkmamaları gerektiğini ifade etmişlerdir (Kurtubî, 2000, 20/257). İbn Kesîr kadının namaz kılmak için camiye gitmesinin zaruri ve dini bir ihtiyaç olabileceğini kabul etmekle beraber kadının evinde namaz kılmamasının daha faziletli olduğunu belirtir (İbn Kesîr, 1999, 6/410). Bahsi geçen yorumlarda Hz. Peygamber'in kadınların ihtiyaçları için dışarı çıkmasına dair izin verdiği hadisler görmezden gelinmiştir (Buhârî, “Nikah”, 166; Müslim, “Selam”, 17, 18). Fakihler de benzer bir eğilimde olup kadının evinden çıkmasını erkeğin iznine bağlamışlardır. Aynı şekilde kadının ibadet amacıyla camiye gitmesinden, anne-babasını ziyaretine, ilim meclislerine katılmasından nafakasını temin etmek için çalışmasına kadar farklı sebeplerle evinden çıkmasını eşine itaatsizlik sebebi sayarak böyle durumlarda nafaka hakkının düşeceğini savunmuşlardır (el-Fetâva'l-Hindiyye, 1988, 3/29; Bilmen, Hukuk-ı İslâmiyye, 2/480). Mezheplerin konuyla ilgili delilleri arasında yer alan bir rivayete göre, Hz. Peygamber'in kendisine gelip kocanın karısı üzerindeki hakkını soran bir kadına, “kocasını arzuladığında kendisi bineğin üzerinde bile olsa onu kabul etmesi, ... kocasından izinsiz nafil oruç tutmamasıdır ki tutarsa günaha girer, sevap kazanmaz. Kocasının izni olmadan evden çıkmamasıdır ki böyle yaparsa melekler tevbe edip eve dönünceye kadar kadına lânet eder” şeklinde cevap vermiştir. Kadının “koca zalim olsa bile mi?” sorusuna Hz. Peygamber'in evet yanıtı verdiği (Beyhakî, 1994, 7/292), rivayete İbn Abbas'tan yapılan nakildeki ilaveye göre, soruyu yönelten kadının, Hz. Peygamber'in cevabı üzerine ebedi olarak evlenmeyeceğini söylemiştir (Münzirî, 3/38; Buhârî, 2/93).

Hadisin kendisiyle hüküm verilemeyecek derecede zayıf olduğu yönündeki değerlendirmelere rağmen mezheplerce delil kabul edilerek bu doğrultuda hüküm verildiği görülür. Mesela Hanefî fakihî İbn Nüceym (ö.1562) kocanın yedi yerde izin hakkından söz ederken bunlar arasında; anne ve baba ile akraba ziyareti, farz olan haccın edası, alacaklı olma ve kadının gassal olma durumlarını zikreder. Bunların dışındaki durumlar için kocası izin verse dahi kadın dışarı çıkarsa günahkâr olur denirken izin verdiği için kocanın da günahkâr olacağını ifade edilir” (İbn Nüceym, 4/212) Hanbelî fakihî el-Behûtî (ö.1641), kocanın ihtiyaçlarını karşılaması halinde kadının izinsiz dışarı çıkmasının haram olduğunu söyler (Behûtî, 1402), 5/197). Şafîî fakihlerden Şirbîni ise kadının izinsiz örfün gerektirdiği ihtiyaçları veya meşrû bir öfür için dışarı çıkmasını zaruret sebebiyle mübah görür (Şirbîni, 3/437).

Bu görüşlerin bir sonraki aşaması sayılabilecek Osmanlı İlmihal geleneğinin örneklerinden olan Mızraklı İlmihalde Hz. Aişe'den nakledilen bir hadise yer verilerek kadının izinsiz dışarı çıkması, dövülme sebeplerinden birisi olarak zikredilir (Anonim, 1994, 135). Ancak günümüzde kadınlar birçok farklı alanda meslek sahibi olup ailenin ekonomik sorumluluğunu da üstlenmektedir. Bu sebeple bazı çağdaş ilmihallerde, kocasının izni ve bilgisi dahilinde ya da örfün belirlediği hallerde meşrû ihtiyaçları için evden çıkabileceği ifade edilir. Bununla birlikte ileriki bölümlerde, “koca, eşinin görüşüp görüşmeyeceği kişi veya aileleri belirleme hakkına sahip olduğu gibi haklı bir nedenle karısının mescide veya başka bir yere çıkmasını yasaklayabilir” denilmiştir (Döndüren, 56).

Güvenlik endişesi gibi bir takım özel sebeplerle ilgili rivayetler genellenerek ve tek taraflı bakış açısıyla sunulmuş metnin maksadını aşacak hatta hakikatin ortadan kaybolmasına sebep olacak subjektif yorumlara kapı aralamıştır. Nitekim çağdaş yazarlar arasında kadını anne-baba ve akrabalarını ziyaretten meneden ifadelerin Hz. Peygamber'e nispetini şüpheyle karşılayarak bu durumun Hz. Peygamber'in Kur'an ile çelişkiye düşmesi anlamına geleceğini savunanlar vardır (Ateş, 2000, 293-294). Vakit namazlarının cemaatle ve mescidde kılınması daha faziletli olmasına rağmen fitne endişesi sebebiyle kadınların camiye gitmesi hoş görülmemiştir (İbnü'l-Esîr, 2008, 28/153). Ebû Hanife kötü niyetli kimselerin uykuda olması sebebiyle sabah, akşam ve yatsı namazları için yaşlı kadınların mescide gitmelerinde bir beis görmezken (Aynî, 2001, 6/224) Ebû Yusuf ve İmam Muhammed yaşlı kadınların tüm vakit namazlarını cemaatle kılabilceğini savunur. Sonraki Hanefî fakihleri ise zamanın bozulduğunu ve fesadın arttığını söyleyerek yaşlı kadınların da cuma ve bayram namazlarına gitmelerini mekruh görmüştür (İbn Hacer, 2/445; Merğînânî, 1/57). Şâfiî ve Hanbelîler genç veya yaşlı, güzel ve gösterişli kadınların mescide gitmesini mekruh kabul ederken, Mâlikîlere göre erkeklerin ilgi duymayacağı yaşlı kadınların dahi cemaatle namaz için camiye gitmesi mekruhtur (Aynî, 6/224-225; Karaman, 1/273). Bir başka ilmihalde dönemin anlayışıyla ilgili olarak yaş sınırı getirilerek *"on beş yaşından yirmi dokuz yaşına varınca olan tâze hâtûnlar beş vaktün birine hâzır olmak mekrûhdur"* (Anonim, 142) denilmiştir. Klasik anlayışın sorgusuz kabulü, benzer hükümlerin çağdaş ilmihallerde devam etmesine sebep olmuş ve kadınların cemaat ile namaz kılmasının mekruh olduğu ifade edilmiştir (Beşer, 1997, 153).

Bu anlayışlar Yahudilik ve Hristiyanlıktaki kadın ve ibadetleri algısını da hatırlatmaktadır. Nitekim Yahudilikte cemaatle namaza sadece erkekler katılırlar. Kadınlara namazla ilgili herhangi bir zorunluluk yüklenmemiştir. Hatta kadınların namaza gelmeleri erkeklerin namazını ifsat edeceğinden kadınların havralardan uzak tutulması gerekir. Çünkü kadınların bu kutsal mekanlardaki varlığı, erkeklerin düşüncelerini meşgul edebilir. Evde yalnız kılınan namazlarda ise kadın evin görülmeyen ve sesinin işitilmediği bir köşesinde namaz kılabilir. Yahudilerin bu tutumunun muhtemel sebebi, kadınların necis oldukları düşüncesidir (Şeyhalî, 2018, 661). İncil'deki "...kadınlar kiliselerde konuşmasınlar ki onlara konuşma izni yoktur. Ancak şeriatın dediği gibi, tâbi olsunlar. Öğrenmek istediklerini, evde kocalarına sorsunlar. Çünkü kilisede sormaları ayıptır" (Korintoslulara I. Mektup, 14: 34-35) ifadeleri de benzerdir. Oysa Hz. Peygamber kadınların mescide gelebileceklerini ifade ederek *"Kadınlarınız gece mescide gitmek için izin istediklerinde onlara izin verin"* (Müslim, "Salât" 139), *"Allah'ın kadın kullarının Allah'ın mescitlerine gelmelerine engel olmayınız"* (Buhârî, "Cuma" 13) buyurmuştur. Yine Hz. Peygamber zamanında kadınların sabah namazını kılmak için dahi mescide gittikleri (Buhârî, "Mevâkîtu's-salât" 27) bilinmekte ve yatsı namazı için mescide gelmek istediklerinde kocaları tarafından engellenmemesi (Buhârî, "Ezân" 162) emredilmektedir. Yine onun kadınları bayram namazı kılmaya ısrarla çağırduğuna dair rivayetler de bulunmaktadır (Buhârî, "İdeyn" 15). Hicretin ikinci senesinde kible değişiminin meydana geldiği sabah veya öğle vakti namazında otuz iki kişilik cemaatin on üçünün yani yaklaşık yüzde 41'nin kadınlardan oluşması Hz. Peygamber'in bu konudaki teşviklerine dair iyi bir örnektir (Birekul,2004, 62). Abdullah b. Ömer Hz. Peygamber'in "Birinizin hanımı mescide gitmek için izin istediğinde ona engel olmayın" hadisini nakledince Bilal b. Abdillâh'ın "onlara mâni olacağız" demesi üzerine Abdullah b. Ömer ona "Ben sana Resûlullah'tan haber veriyorum; sen ise "mâni olacağız" diyorsun!" dediği rivayet edilir (Buhârî, "Cuma" 12). Konuyla alakalı bir başka rivayette 'geceleyin' ifadesi bulunması kadınların akşam ve yatsı vakitleri için de engellenmemesine yöneliktir (Müslim, "Salât" 138-139). Âtike bint Zeyd b. Amr, Hz. Ömer'in evlilik teklifini mescide gitmesini engellememesi şartıyla kabul etmiş ve evlendikten sonra namazlarını mescitte cemaatle kılmıştır (İbnü'l-Esîr, 1996, 7/201; İbn Sa'd, 1968), 8/267). Yine Hz. Peygamber'in kadınlar için mescitte özel bir kapı tahsis ettirmesi (Ebu Dâvûd, "Salât" 17-53), cemaate devam eden kadınların -çocuklarının ağlaması gibi- özel durumuna göre namazı kısaltıp uzatması (Tirmizî, "Salât" 267) gibi rivayetler de kadınların cemaate iştirakini ve Hz. Peygamber'in bu konudaki teşviklerini gösteren delillerdir. Fakat bütün bu teşviklere rağmen İmam Şafii kadınların engellenmemesi yönündeki hadisi yalnız Mescid-i Haram'a hasrederek kocanın diğer mescidlere gitme konusunda karısını engelleme hakkının bulunduğunu belirtir (İmam Şafii, 1985, 141). Şafii'nin aksine isabetli bir biçimde İbn Abdilber kadına vacib olmamasına rağmen kocanın izin vermesinin istenmesi sebebiyle hadisin, faydalı olacak yerlere izin verilmesinin müstehab olduğuna hatta izin vermezse bu konuda erkeğin zorlanabileceğine delalet ettiğini söyler (İbn Abdilber, 1967, 10/223).

Türkiye Diyanet Vakfı İslam İlmihalinde konuyla ilgili şartların etkisine işaret ederek fitne ve fesat bağlamında söylenenlere de cevap olacak biçimde şöyle denilmiştir: *"Günümüzde ve ülkemizde sokaklar örtülü, örtüstüz kadınlarla doludur ki böyle bir ortamda örtülü kadınların camiye gelmeleri fitne sebebi olarak gösterilemez. Bilakis cemaatle namaz, kadınların dinî bilgi ve şuurlarını artırmaya yardımcıdır"* (Karaman, 1/273)."

SONUÇ

Kişinin günlük yaşamda ihtiyaç duyulacak en temel fıkhi bilgilerin klasik fıkıh literatüründeki haliyle basit ve kolay bir biçimde halka aktarımını sağlayan ilmihallerde ibadetler bahsiyle ilgili temel konulara yer verilmiştir. Söz konusu eserlerde özellikle kadınlarla ilgili bazı hususlar dikkat çeker. Kadınların ibadetleri ile ilgili bazı hususlarda erkeklerden izin almasının şart koşulduğu görülür. Bunlar arasında nafile namaz kılama ve oruç tutma, hac yolculuğuna çıkma, itikâf ve ihrama girme ile cemaatle namaz kılmak ve ilim öğrenmek için camiye gitme gibi hususlar yer alır. Aile içindeki dengelerin gözetilmesi ve sosyo-kültürel şartların getirdiği zorunlulukların bu durumu gerekli kıldığı görülmüştür. Ancak bu dengelerin değiştiği ve her iki taraf için de gözetildiği günümüzde sosyo-kültürel etkilerin değiştiği durumlarda yeni birtakım hükümlerin mümkün olabileceğine dair ifadeler yer verilmemektedir.

Yukarıda verilen örneklerde kadının erkekten alması gereken izin ağırlıklı olarak eril gücün hâkim olduğu dönemdeki erkeklerin haklarını korumaya yönelik kaygılardan kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Kanaatimizce esas üzerinde durulması gereken nokta da burasıdır. Kadınların kocalarından izin almasında elbette ki esas itibarıyla bir beis yoktur. Fakat tek taraflı yapılan vurguların kültürel alt yapısının olduğu bilinmekle beraber aynı vurgunun aynı biçimde ve dini bir anlam da yüklenerek ifadesi rahatsızlık vericidir. Dolayısıyla onayını almak, fikrini sormak, anlayış göstermek ve her anlamda beklentileri karşılamak eşlerden her ikisi için de geçerlidir. Hz. Peygamber'in bu konuda erkekler için yaptığı uyarıları ve sonraki dönemlerde Hz. Ömer'in kocası aylarca savaşta olan bir kadının eşine özle-mini dile getirdiği şiirini duyması üzerine, kızı Hafsa'ya, bir kadının kocasından ayrı kalabileceği azami sorması ve onun "dört veya altı ay" cevabına uygun olarak kumandanlarına askerlerin bu gözetecek şekilde evlerine gönderilmesine dair bir talimatname yollaması onların kendi dönem ve anlayışları açısından bu etkileri dikkate aldıklarını göstermektedir (İbn Şebbe, 2/759). Ancak Allah'ın yaratması bakımından fark olmamasına rağmen tek taraflı, sadece bir tarafın ilgi ve arzularının dikkate alındığı, dile getirildiği ve yerine getirmemenin Allah'a isyan sayıldığı bir din dili kullanmak problemlidir. Bu sebeple ilmihallerde doğru bir din dili kullanabilmek için dinin kapsamına kendiliğinden dahil olmuş kadın-erkek rollerine dair kültürel algıların günümüz şartlarında yeniden gözden geçirilmesi gerekmektedir. Elbette her iki cinsin fitrî ihtiyaçları ve bunlara olan ihtiyacı aynı olmayabilir. Bununla birlikte din dilini sadece erkek merkezli olarak ve kadın aleyhine şekillen-dirmenin, Allah'ın ve Hz. Peygamberin muradına ne derece uygun olacağı üze-rinde ciddiyetle düşünölmelidir.

Sonuç olarak, Allah'ın ve Hz. Peygamberin muradı da dikkate alınarak, kadın ve erkek ilişkilerindeki dengelerin ve kadınlar üzerindeki sosyo-kültürel etkilerin olumlu anlamda değiştiği günümüzde yeni birtakım hükümleri ortaya koymanın imkân dâhilinde olduğu söylenebilir. Nitekim ataerkil yapının oldukça baskın olduğu Mekke şartlarında dahi Hz. Peygamber'in kadınların her türlü ihtiyaçlarının ve haklarının korunmasına dair birçok örnek zikredilmiştir. Buna rağmen bir gün eşi Ümmü Seleme'nin Hz. Peygamber'e Kur'an'da erkeklerin çokça anıldığını fakat kadınların anılmadığını söylemesi üzerine Ahzâb sûresi otuz beşinci ayet nazil olmuştur. Ayette "Müslüman erkek ve kadınlara, mümin erkek ve kadınlara, ibadet eden erkek ve kadınlara, sözünde ve işinde doğru erkek ve kadınlara, zorluklara sabreden erkek ve kadınlara, itaat eden erkek ve kadınlara, zekat ve sadakasını veren erkek ve kadınlara, oruçlarını tutan erkek ve kadınlara, iffetini koruyan erkek ve kadınlara, Allah'ı çokça anan erkek ve kadınlara" Allah'ın rahmet ve merhametiyle muamelede bulunacağı ve onları büyük bir mükafat ile mükafatlandıracağına bildirilmesi, kulların Allah katındaki yerinin Allah'a olan bağlılığıyla ilgili olduğuna dair önemli bir bildirimdir. Aynı şekilde bugün hayata ve dine bakış konusunda bu konuların yeni şartlar bağlamında ele alınarak dengeli bir biçimde ifadesi önemlidir.

KAYNAKÇA

- Akseki, A. (1969). *İslam Dini*, Ankara: Güzel Sanatlar Matbaası.
- Aktaş, C. (1991). "Kadının Toplumsallaşması ve Fitne", *İslâmî Araştırmalar* 5/4.
- Akyüz, V. (1995). *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Art, G. (1996). *Şeyhülislam Fetvalarında Kadın ve Cinsellik*, İstanbul: ÇiviYazıları Yayımevi,
- Anonim. (2017). *Makâlât İlmihal*, haz. Fahrettin Atar, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Anonim. (1994). *Mızraklı İlmihal*, haz. İsmail Kara, İstanbul: Enes Kitabevi Yayınları.
- Ateş, A. O. (2000). *Hadis Temelli Kalıp Yargılarda Kadın*, İstanbul: Beyan Yayınları,
- Aydın, M. (2001). "Kadın", *TDVİA*. (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 24/86-94.
- Aynî. (2001). *Umdetü'l-kârî fi şerhi Şahîhi'l-Buhârî*, Beyrut.

- Behûfî. (1402). *Keşşâfu'l-Kinâ' an Metni'l-İknâ*, Beyrut: Daru'l-Fikr.
- Beşer, F. (1997). *Hanımlara Özel İlmihal*, İstanbul: Nun Yayıncılık.
- Beyhakî. (1994). *es-Sünenü'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkadîr Atâ, Mekke: Dâru'l-Ba'z.
- Bilmen, Ö. (1986). *Büyük İslam İlmihali*, İstanbul: Bilmen Basım ve Yayınevi.
- Birekul, M. (2004). *Peygamber Günlerinde Kadın -Sosyolojik Bir İnceleme-*, Konya: Yediveren Yayınları,
- Buhârî. (1315). *el-Câmi'u's-şâhih*, İstanbul: yy.
- Buhârî. *Kitâbu't-Târîhu'l-Kebîr*, thk. Seyyid Hâşim en-Nedvî, yy: Dâru'l-Fikr.
- İbnü'l-Esîr. (2008). Mecdüddin. *el-Câmiu'l-Usûl Tercüme ve Şerhi*, çev. Kemal Sandıkçı, Muhsin Koçak, İstanbul: Ensar Neşriyat.
- İbnü'l-Esîr. (1996). *Üsdü'l-gâbe fi ma'rifeti's-sahâbe*, nşr. Âdil Ahmed er-Rufâ'î, Beyrut: Dâru İhyâ'i't-Turâsi'l-'Arabî.
- İbn Hanbel, A. (1995). *Müsned*, nşr. Şuayb el-Arnaût vd. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- Cezîrî. (1939). *el-Fıkh 'ale'l-mezâhibi'l-erba'a*, Mısır.
- Döndüren, H. (2016). *Delilleriyle Aile İlmihali*, İstanbul: Erkam Yayınları.
- Durmuşoğlu, K. (2007). *Dini Gelenekte Ötekileştirilen Kadın*, Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Ebû Dâvûd. (1988). *es-Sünen*, nşr. Kemâl Yûsuf el-Hût, Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiyye.
- Erdoğan, S. (2012). *Kitab ve Sünnet Işığında Sahih İlmihal*, Konya: Kitap Dünyası Yayınları.
- Gökalp, Z. (1975). *Türkçülüğün Esasları*, İstanbul: Sebil Matbaacılık.
- Gönenç, H. *Büyük Şafii İlmihali*, İstanbul: Yasin Yayınevi.
- Heyet, (1988). *el-Fetâva'l-Hindiyeye*, çev. Mustafa Efe, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Hin, M. (2010). *Büyük Şafii Fıkhi*, çev. Ali Arslan, İstanbul: Huzur Yayınevi.
- İbn Abdilber. (1967). *et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta' mine'l-Meânî ve'l-Mesânîd*, thk. Mustafa b. Ahmed el-Alevî vd. Mağrib: Vüzâratü'l-Umûmi.
- İbn Âbidîn. (1984). *Reddül-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr*, İstanbul: Kahraman Yayınları.
- İbn Hacer. (1996). *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Medine: Mektebetü'l-ğurabe'.
- İbn Hazm. *el-Muhallâ*, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbn Hibbân. (1396). *el-Mecrûhîn min el-Muhaddisîne ve'd-Duafâ ve'l-Metrûkîn*, thk. Mahmûd İbrâhim Zâhid, Haleb: Dâru'l-Va'y.
- İbn Kesîr, (1999). Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav'. *Tefsîrül-Kur'âni'l-'azîm*, yy: Dâru't-tıybe.
- İbn Kudâme. (1968). *el-Muğnî*, Kahire.
- İbn Mâce. (1983). *Sünen*, nşr. M. Mustafa el-A'zamî, Riyad: yy.
- İbn Nüceym. *el-Bahru'r-Râik*, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.
- İbn Rüşd. (1991). *Bidâyetü'l-müctehid ve'n-Nihâyetü'l-muktesîd*, çev. Ahmet Meylâni, İstanbul.
- İbn Sa'd. (1968). *Tabakâtü'l-kübrâ*, Beyrut.
- İbn Şebbe. *Târîhu Medîneti'l Münevvere*, thk. Muhammed Şeltût.
- İlkkaracan, P. (2004). *Müslüman Toplumlarında Kadın ve Cinsellik*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- İmam Mâlik. (1997). *el-Muvatta'*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Beyrut: Dâru'l-garbi'l-İslâmî.
- İmam Muhammed. (1990). *Kitabü'l-Asl*, Beyrut.
- İmam Nevevî. (1972). *el-Minhâc şerhu Sahîhi Müslim b. el-Haccâc*, Beyrut: Dâru İhyâ'i't-türâsi'l-arabî.

- İmam Şafî. (1985). *İhtilâfu'l-Hadis*, thk. Amir Ahmet Haydar, Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sakafiyye.
- İsfehânî. (2018). *Gâyetü'l-İhtisâr*, çev. Halis Atilla, İstanbul: Semerkand Yayıncılık.
- Karacabey, S. (2000). "Hadislerin Metin Tenkidinde Fiilî Sünnete Müracaatın Önemi Bağlamında Kadınların ve Çocukların Camiye Gitmeleri ile İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/9, 253-276.
- Karadâvî, Y. (2009). *Sünneti Anlamada Yöntem Sünnetin Teşrii Değeri*, çev. Bünyamin Erul, İstanbul: Nida Yayıncılık.
- Karaman, H. (2003). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam İlmihali*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kâsânî. (1974). *Bedâ'i'u's-şanâ'i' fi Tertibi's-Şerâi*, Beyrut.
- Keskin, M. (2012). *Dört Mezhebe Göre İslam İlmihali*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Keskin, M. (2012). *Caferi İlmihali*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Kılıç, R. (2015). *Din ve Kültür İlişkisi Üzerine*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kırbaçoğlu, H. (2002). "İlmihal Dindarlığının İmkânı Üzerine", *İslamiyat* 5/4 109-124.
- Kırbaçoğlu, H. (2010). *Ahir Zaman İlmihali*, Ankara: Otto Yayınevi.
- Kurtûbî. (2000). *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, yy: Mektebetü'r-Risale.
- Merğmani. *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-mübtedi'*, Kahire.
- Münzirî. (1417). *et-Tergîb ve't-Terhîb*, thk. İbrâhim Şemsüddin, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye,
- Müslim. (1955). *el-Câmi'u's-şahîh*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Kahire: yy.,
- Nesâî. (1981). *Sünen*, çev. Ahmed Muhtar Büyükçınar vd. İstanbul: Kalem Yayınları.
- Sağirci, E. (2009). Muhammed Said *Delilleriyle Hanefî Fıkhi*, çev. Halil Aldemir vd. İstanbul: Karınca ve Polen Yayınları.
- Serahsî. (1324). *el-Mebsût*, Mısır.
- Sezen, Y. (2015). *Kültür ve Din Türk-İslam Örneği*, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Sofuoğlu, C. (1999). *İslam Dini Esasları*, İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Suyûtî. (1990). Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Şeyhalî, N. (2018). "Yahudi İbadetleri Namaz: Çeşitleri, Vakitleri, Duaları ve Kılınış Şekilleri", çev. Mustafa Ölmez, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 18/2.
- Şirbînî. *Muğni'l-Muhtâc*, Beyrut: Daru'l-fikr.
- Tirmizî. (1937). *el-Câmi'u's-şahîh*, nşr. Ahmed M. Şâkir vd. Kahire.
- Tuksal, H. (2016). *Kadın Karşıtı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri*, Ankara: Otto Yayınları.
- Yavuz, A. F. (2020). *İslam İlmihali*, İstanbul: Çile Yayınları.
- Yıldırım, M. (2016). "Fıkıh-Kültür İlişkisi Bağlamında Kadın ve Hukuku", *Dini Araştırmalar* 19/49, 37-63.
- Zihni, M. (1971). *Nimeti İslam*, İstanbul: Salah Bilici Kitabevi,
- Zuhaylî, V. (1991). *İslam Fıkhi Ansiklopedisi*, çev. Ahmet Efe vd. İstanbul: Risale Yayınları.